

ר' יצחק הנשקה

נר ביתו, נר חנוכה וקידוש היום

שבת (כג, ב): אמר רבא: פשיטא לי נר ביתו וקידוש היום, נר ביתו עדיף משום שלום בית. נר ביתו ונר חנוכה, נר ביתו עדיף משום שלום בית. וכתב רש"י: "נר ביתו ונר חנוכה – נר ביתו בשבת, והוא עני ואין לו כדי לקנות שמן לשתי נרות. שלום ביתו – והכי אמרינן לקמן (כה, ב) 'ותזנח משלום נפשי', זו הדלקת נר בשבת, שבני ביתו מצטערין לישב בחשך".

הלכה זאת, שנר שבת עדיף על נר חנוכה וקידוש היום, התקבלה ע"י כל הפוסקים, עד השו"ע שפסק כן בהלכות חנוכה (סי' תרע"ח) ובהלכות שבת (סי' רס"ג).

הרמב"ם פסק את דין עדיפות נר ביתו על נר חנוכה וקידוש היום בהלכה האחרונה של הלכות חנוכה (פ"ד מהל' מגילה הי"ד): "היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקידוש היום, נר ביתו קודם משום שלום ביתו, שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו. גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר: 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'".

דברי הרמב"ם מעוררים כמה תמיהות. ראשית – המיקום. אם נר שבת עדיף על נר חנוכה ועל קידוש היום, הרי שיש אמנם מקום להביא זאת בהלכות חנוכה, אך ודאי שמקום דין זה הוא גם בהלכות שבת. הדעת נותנת, כי הלכות שבת הן המקום הטבעי להדגיש את חשיבותו של נר שבת. ואכן, בשו"ע נפסקה הלכה זאת בשני המקומות, אך הרמב"ם פסק את דינו בהלכות חנוכה בלבד.

אך ניתן לומר, כי ההלכה שנר שבת דוחה נר חנוכה אינה דין בהלכות שבת, אלא בהלכות חנוכה. כאשר באו חכמים ותיקנו הדלקת נר חנוכה, היתה התקנה מוגבלת מלכתחילה, כך שלא תהיה על חשבון נר השבת.¹ נר השבת, כביכול, אינו צריך לדעת כלל על נר חנוכה, אלא נר חנוכה הוא שחייב לדעת את מגבלותיו, כלומר: שלא יודלק במקום נר שבת.

אך ההנמקה לדין מחייבת הסבר. הגמרא מסבירה את עדיפות נר ביתו בנימוק

1. בלי להיכנס לשאלה מאימתי נר שבת נחשב כמצווה המחייבת ברכה, אין ספק שנר שבת הודלק בערב שבת מאז ומתמיד, לפני תקנת ימי החנוכה. זאת, משום שכל מי שרצה אור בליל שבת הדליק נר בערב שבת.

של שלום בית, וכך נימק זאת גם הרמב"ם בהרחבה. אך מהו הקשר בין נר שבת לשלום בית? רש"י בגמ' ביאר זאת ע"פ הגמ' לקמן (כה, ב): "ותזנח משלום נפשי – זו הדלקת נר בשבת". מכאן, שסיבה אחת לפחות להדלקת נר שבת היא חשיבותו של שלום הבית. אך הרמב"ם בהלכות שבת (פ"ה ה"א, פ"ל ה"ה) נתן שני נימוקים לנר שבת, כידוע²: כבוד שבת ועונג שבת, ולא הזכיר כלל את שלום הבית. איך יתכן שעניין חשוב כל כך, שלום הבית שבגללו נדחים נר חנוכה וקידוש היום, לא יוזכר כלל במקום הטבעי שלו בהלכות נר שבת?

שאלה נוספת ועיקרית: מנין ללומד הלכות חנוכה לדעת שינר ביתו הוא נר שבת? הרי פשוט שהרמב"ם לא יצא מתוך הנחה שהלומד את פסקי היד החזקה יודע את פירוש רש"י ז"ל. וא"כ כאשר כותב הרמב"ם 'נר ביתו', אין שום בסיס להניח שכוונתו לנר שבת! יש לזכור שהמונח 'נר ביתו' לא נזכר בשום מקום אחר ברמב"ם, ולפיכך אי אפשר לומר שהרמב"ם סמך על מה שכתב במקום אחר.

והנה, בהלכות שבת (פ"ה ה"א) פותח הרמב"ם את דבריו על מצוות הדלקת נרות בשבת כך: "הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק, ואינה מצווה שאינו חייב לרדוף אחריה עד שיעשנה... אלא חובה". הרמב"ם מתייחס א"כ להדלקת הנר כדבר נתון. החידוש אינו בכך שמדליקים, אלא בחובה שיש בהדלקה זו. משמעות הדברים היא, שבכל יום מדליקים נרות, כדי שיהיה אור בבית, אלא שבשבת זהו מעשה של מצווה וחובה. דומה הדבר לאכילה: מעשה האכילה נעשה כל יום, והרי הוא בכלל דברי הרשות. בשבתות וימים טובים הופך אותו מעשה למצווה וחובה.

נראה א"כ, שהרמב"ם התכוון במונח 'נר ביתו' לנר שאדם מדליק בביתו כדי להאירו, בין בחול ובין בשבת. כוונתו כפשוטו: נר זה חשוב מפאת שלום בית, כדברי רבא, ולא חייבו חכמים להדליק נר חנוכה על חשבון שלום הבית, בין בחול ובין בשבת. גם מבחינת הנימוק של שלום בית, 'שבני ביתו מצטערין לישב בחשך' כדברי רש"י, אין סיבה הכרחית לחלק בין שבת לחול.

לפי ביאור זה מיושבות היטב כל השאלות דלעיל. מאחר שלא מדובר על נר שבת, אין סיבה לפסוק את הדין בהלכות שבת. הנושא הנדון הוא הבחירה בין נר ביתו, כלומר נר הרשות של כל יום, לבין נר חנוכה, והמקום הטבעי להלכה זאת הוא בהלכות חנוכה. ברור גם מדוע לא נזכר כלל עניין שלום הבית כהנמקה לנר שבת

2. כפי שכתב הגר"י המובא בחידושי הגר"ח על הש"ס, ע' קס. וראה רש"י (שבת כה, ב ד"ה חובה) שביאר את חובת הנר משום כבוד שבת, ותוסי' (שם ד"ה חובה) שטעמם הוא עונג שבת.

בהלכות שבת, שהרי אין עניין שלום בית קשור לנר שבת דווקא, אלא לכל יום.³ ברור גם מדוע לא ביאר הרמב"ם כשאר הפוסקים (חוץ מהרי"ף, שאולי זאת גם דעתו), שבנר שבת עסקינן, שהרי נר ביתו הוא בין בשבת ובין בחול.

לכאורה יש להקשות על דברינו, מדוע א"כ אין מצווה להדליק נר בכל יום מפאת שלום בית? אך אין הלכה כזאת בגמרא, כשם שאין חובת אכילה בכל יום. דברי הרשות, שחזקה על בני אדם שיעשו ללא ציווי, אין צורך בתקנת חכמים לשם כך, גם כשהם חשובים. אך כאשר נוצרת התנגשות בין הלכה אחרת לבין אותו דבר רשות, כגון שיש לו אפשרות להדלקת נר אחד בלבד, ואם ידליק נר חנוכה עלול להיפגע שלום הבית בגלל תקנת חכמים – אז באו חכמים ואמרו שבמקרה זה אין חובה להדליק נר חנוכה.

דוגמה לכך מצינו בהלכות נטילת ידיים (שו"ע או"ח סי' קס"ג סעי' א'). שם נפסק, כי אם אין מים במרחק ד' מילים מותר לאכול ע"י מפה, דבר שאסור לעשותו כאשר יש מים. מדובר באכילת רשות, ולא בחולה החייב לאכול לבריאותו, אך חכמים לא חייבו נטילת ידיים כאשר חובה זאת תגרום לו לאדם להלך יותר מדי מיל, או שמחמתה הוא ימנע מלאכול, ובאכילת רשות עסקינן. כך גם נר ביתו. חכמים לא תיקנו להדליק נר בכל יום, אך לא רצו לשלול את אפשרות הדלקת הנר בגלל תקנה אחרת, ומכאן הדין – נר ביתו קודם.⁴

ע"פ הדברים, יש מקום להבין את ספקו של בעל הלכות קטנות (לר' משה חאגיז), ואף לפשוט אותו אליבא דהרמב"ם. שכך כתב (ח"ב קפ"א): "מה שכתב הרמב"ם (פ"ה דשבת) דישאל על הפתחים להדליק נר של שבת שזה בכלל עונג שבת... ולמה לא כתב הטעם מפני שלום הבית. תשובה איברא דמשום עונג בעלמא לא ישאל על הפתחים... אבל מוסף עליו הנר דאיכא עונג ושלום. ואילו

3. רש"י אמנם מצא את הקשר בין שלום בית לנר שבת עפ"י דרשת הגמרא דלעיל, על הפסוק "ותזנח משלום נפשי". אך מאחר שהרמב"ם לא הזכיר זאת כלל בהלכות שבת, אין זאת אלא מפני שלדעתו אין זה נימוק לנר שבת. מסתבר כי הרמב"ם התייחס לדברים כאל אגדתא, ולא כאל טעם בעל משמעות הלכתית. כך גם ברי"ף, שלא הביא את הדברים.

4. יש לציין כי בשעת הסכנה, כאשר מדליקו על שולחנו ודיו, בלאו הכי זהו הדין שחייב נר אחר ליהנות לאורו. כך הורה רבא (שם כא, ב) - שאסור להדליק נר חנוכה בלבד, שכן אסור ליהנות ממנו.

לכאורה נובע מכאן, שאם אין לו אלא נר אחד אסור להדליקו בתורת נ"ח, אך המג"א (סי' תרע"ח סק"ג) פסק שידליק נ"ח ויזהר מלהשתמש לאורו. עפ"י המבואר כאן, אין זאת דעת הרמב"ם. מ"מ, עיקר החידוש בדעת הרמב"ם הוא כאשר מדליקו בפתח ביתו מבחוץ, שאז אין חובה בנר נוסף משום שאין הוא משתמש לאורו. במקרה זה, לדעת הרמב"ם המבוארת כאן, עדיף נר ביתו משום שלום בית, בין בשבת ובין בחול. כמוכּוּן, הדברים אמורים ביחס למצב בו הנר הוא מקור האור בבית.

היה אומר הרמב"ם משום שלום הוה קשיא לן דטעמא דשלום בכל לילה איתיה, לכך הניח טעמא דשלום דידוע והוסיף מדיליה דאיכא נמי עונג שבת. וצ"ע אי אמרינן נר ביתו עדיף (שבת כג, ב) של כל לילה".

כאמור, אם נר ביתו הוא נר של כל יום, אין מקום להלכה של נר ביתו עדיף מנר חנוכה בהלכות שבת. אך עדיין תמוה המיקום של הדין הבא בהלכה הנ"ל ברמב"ם: "היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקידוש היום, נר ביתו קודם". קידוש היום אינו אלא בשבת, ונר ביתו המתנגש עם קידוש היום, גם הוא נר שבת. מדוע אי"כ לא פסק הרמב"ם את הדין במקומו המתאים, בהלכות שבת, ומדוע כן פסק אותו בהלכות חנוכה, מקום שאינו שייך לא לקידוש ולא לנר שבת?

והנה, ז"ל הרמב"ם בהלכות שבת (פ"ה ה"א): "הדלקת נר בשבת אינה רשות אם רצה מדליק ואם רצה אינו מדליק... אלא חובה, ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת, אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת". נחלקו המפרשים בפירוש המשפט "אפילו אין לו מה יאכל". למג"א (סי' רס"ג סק"ד), לקרבי"ן (פסחים פ"י, יז כ) ולמשנ"ב (שם, סק"ט) היה ברור שבברירה בין סעודת השבת לנר שבת, יש לוותר על הנר ולא על הסעודה. לפיכך, פירוש המשפט 'אין לו מה יאכל' הוא שמדובר במי שאכילתו היא מן הצדקה.⁵ לעומתם, בעל 'מרכבת המשנה' על אתר הבין שי"אין לו מה יאכל' הוא כפשוטו: גם מי שאין לו מה לאכול חייב לשאול על הפתחים לצורך נר שבת. בברירה בין נר שבת לסעודת שבת, הנר קודם.

המג"א הביא ראיות לדבריו, אך אין הוא דן בשיטת הרמב"ם בדווקא.⁶ המשנ"ב הוכיח כדעתו מלשון הרמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ד הי"ב): "מצות נר חנוכה

5. כך הסביר המ"ב (סי' רס"ג, בה"ל ד"ה אין לו), לאחר שדחה את פירושו של המג"א 'דהוא דחוק מאד'. המג"א פירש שאין לו מה יאכל משמעו שיש לו מעות שיספיקו רק לאכילה, ולא ישרא לנר השבת. שניהם מסכימים שכאשר תהיה הברירה בין אוכל לנר שבת יידחה הנר מפני האוכל.

6. הראיה הראשונה מתבססת על דיון הרא"ש (פסחים פ"י ס"ז) בשיטת ר"ת שאין מקדשים על הפת. ר"ת הוכיח זאת, בין השאר, מסוגיתנו, בה שואל רבא על נר חנוכה וקידוש היום – איזהו מהם עדיף. לו היה מותר לקדש על הפת, אומר ר"ת, מה מקום יש לשאלת רבא, יקדש על הפת וידליק נר חנוכה. הרא"ש, המשיב לראיותיו של ר"ת, לא ענה שהחידוש הוא כאשר אין לו פת, ומכאן מסיק המג"א שכאשר הנר בא על חשבון הפת, אזי הפת קודמת. אך אין זאת ראיה לשיטת הרמב"ם, ואפשר שהרמב"ם כן היה משיב כך לראית ר"ת. אך עצם הראיה צ"ע, שכן שאלת רבא היא על נ"ח לעומת קידוש, ומה הראיה ביחס לנר שבת העדיף על נ"ח. ראה עוד בחידושי רע"א לשו"ע על דברי המג"א, וראה הגהות ר' ברוך פרענקיל המקשה על ראיית המג"א.

מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה, שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק". וכתב הבה"ל: "ושם כתב בהדיא כן ברמב"ם אפילו אין לו מה יאכל כי אם מן הצדקה ומסתמא ה"ה בעניננו".

ראיה זאת אינה מוחלטת. ניתן לומר כי הרמב"ם דייק בדבריו, וכאשר הדין הוא שאין לו מה יאכל כי אם מן הצדקה כתב זאת הרמב"ם בפירוש. מכאן, כאשר כתב הרמב"ם 'אין לו מה יאכל' ללא תוספת ביאור, משמעו שאין לו מה יאכל כלל.

נראה, כי ניתן להוכיח כמרכבת המשנה מדיוק לשון הרמב"ם, שנימק את הדין בכך "שזה בכלל עונג שבת". אם נפרש את הרמב"ם כמג"א והמשנ"ב, לא ברור מה הוסיף הרמב"ם בנימוק זה. הדלקת הנר היא חובה, כפי שהרחיב בתחילת ההלכה, ומאי נפ"מ אם חובה זאת נובעת מעונג שבת. די לנו בכך שמדובר בחובה, שכמוה כחובות אחרות, מחייבת חיזור על הפתחים לשם קיומה. יתר על כן, תוספת האוכל בסעודת שבת גם היא בכלל עונג שבת, ומסתבר שזהו עיקרו של עונג שבת יותר מנר שבת, ובכל זאת אין דין שאלת הפתחים בעונג שבת זה. שכך כתב הרמב"ם (פ"ל מהלכות שבת ה"ז): "איזה הוא עונג? זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם... ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת. אמרו חכמים הראשונים: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות". ממילא, קשה להבין מדוע העובדה שהנר הוא בכלל עונג שבת מהווה נימוק לכך שיש לחזר על הפתחים. אך אם נפרש כמרכבת המשנה, אזי מובן הנימוק. הסיבה הבסיסית לחובת הדלקת הנר, לשיטת הרמב"ם, היא מפני כבוד שבת. שהרי בפרק ל' ביאר הרמב"ם את הלכות כבוד שבת ועונג שבת, ולא הזכיר את הנר בהקשר העונג אלא הכבוד. ממילא, כאשר יש ברירה בין נר לאוכל, הברירה היא בין מצוות הכבוד למצוות העונג. לפיכך כותב הרמב"ם שיש להעדיף את הנר 'שזה בכלל עונג שבת'. כלומר, ההתנגשות איננה בין כבוד לעונג, אלא בין כבוד לעונג לעונג בלבד, ולכן עדיף הנר על האוכל.⁷

7. המשנ"ב הנ"ל כתב: "אין הכונה דאין לו כלל מה יאכל, דבזה מוטב שיחזור על הפתחים כדי לקנות לחם לשבת דיקיים בזה מצות קידוש וגם עיקר סעודת שבת, אלא הכונה שאין לו לאכול משל עצמו שהוא מתפרנס מקופת הצדקה אפ"ה צריך להשתדל להשיג ג"כ נר לשבת". כלומר, אין בסעודה עונג שבת בלבד, אלא גם קידוש, ולכן עדיפה הסעודה על הנר. אך נראה, כי הרמב"ם השיב לטענה זאת בהלכות חנוכה, כאשר אמר במפורש ששלום הבית, המושג ע"י הנר, עדיף על הקידוש. בביררה של נר לעומת קידוש עדיף הנר משום

אם נקבל את פירושו של מרכבת המשנה לרמב"ם, ונבין שמשמעותה של ההלכה שנאמרה בנר שבת היא שנת עדיף על סעודת שבת, שוב לא קשה כלל מדוע מיקם הרמב"ם את הדין של נר ביתו וקידוש היום בהלכות חנוכה ולא בהלכות שבת. ההלכה של נר ביתו עדיף על קידוש היום נאמרה במסגרת סיומו של הרמב"ם את הלכות חנוכה ואת ספר זמנים. כדרכו, הרמב"ם מסיים בדברי מוסר ומחשבה, כאשר הנושא הנדון הוא חשיבות השלום. ממילא, הרמב"ם פוסק עוד הלכה אחת המדגימה את חשיבות השלום, דהיינו עדיפות נר ביתו על קידוש היום. אך לעצם הדין, הלכה זאת אינה בגדר חידוש, שכן היא נובעת מן ההלכה שנפסקה כבר בהלכות שבת. הרמב"ם פסק בהלכות שבת שנת עדיף אף על סעודת השבת, כדלעיל. מאחר שהרמב"ם מתיר קידוש על הפת, הרי שבביררה בין יין לקידוש לבין פת בודאי עדיפה הפת, שכן בה מקיימים מצוות עונג ומצוות קידוש.⁸ מכאן, אם נר ביתו עדיף על סעודה, כל שכן שהוא עדיף על קידוש היום.⁹ לפיכך, דברי הרמב"ם בהלכות שבת "אפילו אין לו מה יאכל... לוקח שמן ומדליק את הנר", כוללים ממילא את הדין שנת עדיף על הקידוש.

שלום הבית, ובמשוואה של כבוד שבת שבנר לעומת עונג שבת שבסעודה עדיף הנר משום שיש בו גם עונג שבת. יחד עם זאת, מבחינת **פסיקת ההלכה**, ההלכה שבהלכות חנוכה לא תרמה דבר, שכבר שמענו בהלכות שבת על עדיפות הנר.

8. כך באמת נפסק באחרונים. ראה מג"א (סי' רע"א סק"ג), משני"ב (שם סק"ז), ובה"ל שם.
9. לכאורה, נכון הדבר מסיבה נוספת. אין קידוש אלא במקום סעודה, ו"אם קידש ולא סעד אף ידי קידוש לא יצא" (שו"ע או"ח סי' רע"ג ס"ג). ממילא, אם נר עדיף על פת, אי אפשר לקדש גם כשיש יין. מכאן, נר ביתו עדיף על קידוש היום. אמנם שיטת הגאונים שנפסקה בשו"ע (שם, ה) מאפשרת קידוש על היין ללא מאכל נוסף, כאשר שיעור היין מחייב ברכה אחרונה ואז היין עצמו נחשב כסעודה. אך אין סיבה להניח שהרמב"ם סבר כשיטת הגאונים. הרמב"ם פסק רק שאין קידוש אלא במקום סעודה, ולא העיר שלענין זה גם רביעית יין נחשבת סעודה. מאחר שסתם סעודה, בפרט בלשון הרמב"ם, כוללת פת, הרי שללא אמירה מפורשת של הרמב"ם שסעודה זאת שונה, פירוש הדין הוא שאין קידוש אלא במקום פת. וראה דרישה (סי' רס"ט ס"ד) שדן בשיטת הגאונים, ובאבן בעוזר שם.